

MILBACHER RÓBERT

Isteni Sányim! Bájdús Jankóm! Lelkem, fattyam!

„Említik nevét, azon tiszta, szent nevet, de ám úgy, hogy ha igazság volna a földön, megnémulna a nyelv, mely azt kiejté.”

(Szendrey Júlia Aranyhoz 1850. február végén)

Természetesen nincs szándékomban megkerülni a konferencia¹ kétségtelenül igen fontos és érdekes elméleti tanulságokkal viselő kérdésfelvetését, de az egyszerűség kedvéért mégis inkább egy történetet, pontosabban egy lehetséges történetet mondanék el egy bizonyos (szerzői) név apropóján.

Mielőtt azonban, kiderülne, hogy meztelen a király, be kell vallanom, persze saját gyengeségem leleplezése céljából, hogy egyszerűen csak nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy a szerzői név problematikája kapcsán ne emlékeztessem Önöket – mintegy felmutatásképpen – a magyar irodalom egyik legzseniálisabb anagramma jellegű szójátékára: tehát mindenek előtt álljon itt Arany János Petőfihez írott 1848 február 6-i episztolájának² laudációja:

*Imádott barátom, jó Petőfi Sándor,
Szíves üdvözlését ime küldi Jean d'Or.*

Az már az első hallásra is világosan látszik (hogy ezzel a képzavarral is érzékeltessem a fenti szójatek működési mechanizmusát), hogy az Arany János név francia megfelelője mintegy fordított palimpszesztként tünteti elő a Sándor keresztnévet (amelyről semmi okunk sincs – és a játék kedvéért nincs is értelme – azt gondolni, hogy nem a Petőfi vezetéknévet jelöli). A két név egymásba játszatása tehát mint fordított palimpszeszt nem az írás alól eltűnő másik írásként, hanem az írás „fölött” artikulálódó hangként jelenik meg, a jelenlétnek a hagyományos metafizikus intenciókkal terhelt értelmében. A kiejtett hang, amely a nyugati tradícióban ugyebár a lét megtapasztalásának közvetlen (minthogy a lélekből ered) formája, az abszolút jelenlét „illúziójának” felkeltésével ismétli meg az Ige kinyilatkoztatásának aktusát. „... a kiejtett szót úgy éljük meg, mint a hang és a jelölt, a fogalom és egy áthatolhatatlan kifejezőanyag elementáris és szétbontathatatlan egységét.”³

Ráadásul a Jean d'Or név mint hangsor egy magyar nyelvű kontextusban olyan hibaként kezelhető csupán, amely tökéletesen értelmetlennek és értelmezhetetlennek tűnik. Semmiféle referencia nem képzelhető el vele kapcsolatban, illetve a referencialitás

¹ Ez az írás az 1997. áprilisában a szegedi Mojo clubban tartott A szerző neve c. konferencián elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

² A levélrészletek az Arany János összes művei. XV. Szerk. Keresztury Dezső. Levelezése. 1828–1851. S.a.r. Sáfrán Györgyi. Bp., 1975. kötetből valók.

³ Derrida, Jacques: Grammatológia. I. Életünk–Magyar Műhely 1991. Transzformálta: Molnár Miklós. 44.

csupán a betű és a hang egymáshoz való viszonyában lehet keresni. A betű és a hang hasadása és kizárólagos egymásra utaltsága mindig csak a másikat tünteti elő: ily módon olyan circulus vitiosus jön létre, amelyből nem szabadulhat egyetlen jelentés sem. (Persze a szemiotikai fekete lyukként felfogott anagramma önmagába omlása nem ürességként, hanem végtelen nagyságú energia-koncentrációként képzelendő el.)

A semmiféle önmagán túlira nem utaló, a betű- és a hangsor csupán egymásra mutogató játékaként artikulálódó jel persze botrány számba megy, a szónak a normasértésre való válaszreakció értelmében, és mindenképpen a rend helyreállítására szólít fel. Ez esetben a rend restaurálása kizárólag az anagramma folytonos *félreolvasásával* valósítható meg, illetve mindig félreolvasásra készítet, hiszen az értelmező kényszerűen érti a valójában érthetlent, amikor [János Arany(i)]-nak fordítja a francia betűsört, és Sándor keresztnévvel azonosítja a valójában [zsándor] – tehát legfeljebb valamely dialektusban érvényes – hangsort, majd az önmagába omló jel kiszálazása, azaz szöveggé avatása után (az első erőszakotétel) a jelentésadás vagy a boldogító referencia felmutatása (Petőfi és Arany) magától értetődővé válik (második erőszakotétel). Az *értő* vagy inkább érteni *akaró* olvasás tehát mindenképpen csak valamiféle „visszaélés”, „torzítás”, „félreértés” stb. lehet,⁴ azaz éppen az írással szembeni (az idézett Gadamer-passzus retorikájának értelmében) „etikátlan” magatartást írja elő eredeti, értelmezői szándéka inverzeként.

A folytonos félreértelmezés szerint Arany franciára fordított nevének kimondásával/kiemelésével – és egyben annak eltörlésével – tehát Petőfi neve nyilatkoztattatik ki, megidézésként és megtestesülésként egyaránt. A kinyilatkoztatásban előtűnő, de a néma olvasás során rejtve maradó (a hang elenyésztevel eltűnő), így bizonyos értelemben enigmatikussá váló (Z)sándor név maga mindenképpen – valamiféle mondhatatlan titokként⁵ – szakrális jelleget ölt, a szentség rákérdézhetetlen kategóriájába kerül. Arany szójátékának szakrális jellege vitathatatlannak tűnik, amennyiben tökéletesen megvalósítani látszik a János evangélium 14. versének paradoxonát, amelyet Jézus nyilatkoztat ki a tanítványoknak az Atyához fűződő viszonyáról: „*Nem hiszed, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya énbennem van? Azokat a beszédeket, amelyeket én mondok nektek, nem önmagamtól mondom: az Atya, aki énbennem lakik, énáltalam viszi véghez az ő cselekedeteit. Higgyetek nekem, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya pedig énbennem van...*” (János 14, 10–11.)

Az idézett szójatek tehát célját tekintve – természetesen nem reflektált⁶ szándékról beszélünk – Petőfinek és Aranynak (a diakrón irodalomtörténeti hagyomány által oly szívesen, és nagy enthuziasmussal újramondott, sőt bizonygatott) elválaszthatatlan

⁴ „Nem vitás, hogy épp a beszédűl az íráshoz való átmenet következtében olyan félreértések keletkezhetnek, melyeket az eleven beszéd során még időben ki lehet küszöbölni, míg leírván gyakorta feloldhatatlannak válnak. [...] Platón ismert érve is az volt, hogy az írás nem tud segíteni önmagán, és ezért tehetetlenül ki van szolgáltatva a visszaéléseknek, torzításoknak és félreértéseknek.” Gadamer, Hans-Georg: *Hang és nyelv*. In: Gadamer, Hans-Georg: *A szép aktualitása*. Bp., 1994. Ford.: Tallár Ferenc. 174–175.

⁵ Szili József Arany anagrammáit értelmezve megjegyzi: „Már a fonemikus-litterális szinten is [...] a mondhatatlan küzd a szólásjogáért.” Szili József: *Arany hogy istenül*. Bp., 1996. 183.

⁶ Bár Arany és Petőfi levelezésében igen gyakori a nyilvánvalóan tudatos szójatek és szóvicc pl.: a házasodni készülő Petőfi így írja alá levelét (1847. aug. 29.) „...jelenleg éppen viszkető tökü barátod...”, mire Arany válaszában (1847. szept. 7.) „...jelenleg éppen viszkető öklű barátod...”; Arany írja (1847. dec. 13.) „Lásd, azért is nem tudok én neked olly tiszteletteljes hangon írni (írtál valaha hangon?)...”; vagy Petőfi írja 1848. okt. 31-én „minél előbb told ide (milylen szójatek! told ide-ben benne van Toldi! ezért meggyilkolna Vahot Imre, hogy ezt nem ő találta ki)...”.

egységét hivatott a kultikus retorika segítségével felmutatni. Ugyanis csak a kinyilatkoztatott szóban megtapasztalható (tudniillik hallás útján: „Nyisd meg a te méltóságos füleidet a hallásra és figyelj.” – írja 1848 január 29-én Petőfi Aranyra), így mintegy az írás megtestesüléseként artikulálódó név az anagramma (és vele az Arany–Petőfi viszony) értelmezési hagyományát a kultikus nyelvhasználat paradigmájába⁷ utalja. Az egyetlen szóalakban megbúvó titokzatos kettősség Petőfi és Arany kapcsolatának, illetve az irodalomban önmaguknak és a másoknak tulajdonított szerep(ek) problematikájára reflektál. Az anagrammában egyesülő két név önmaga kölcsönös eltörléseként – feláldozásaként: írásban csak Arany, kimondásban csak Petőfi neve artikulálódik, a másik előtüntetését önmaga nyomtalan előtüntetésével szolgálva –, a névcserét mintegy a lelkek kölcsönös kicseréléseként értelmezi.

A lelkek cseréjének és egyben egyesítésének rituáléja, nyilván a *vera amicitia*⁸ jegyében, Petőfi kezdeményezéseként zajlott le, még 1847. február 4-i, első levelében: „TOLDI írójához elküldöm lelkemet”; Arany kissé félénken bár, de lelkesen fogadja válaszában a felajánlást: „...Lelkem lelkéig ér / Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.”, vagy később, megerősítve a lélekcsere (1847. aug. 11.): „Kedves barátom, lelkem jobb fele!” A két költő misztikus egyesülése természetesen már ekkor is sokat sejtet. Előírja vagy megjósolja ugyanis (hiszen éppen Petőfi az, aki megjósolja saját halálát, Júlia hűtlenségét stb., hát pont ezt ne látta volna) kettejük szoros egymásra utaltságát a nemzeti klasszicizmus irodalomtörténeti paradigmájában. A Horváth János által kifejtett illetve bejelentett nemzeti irodalmi Kánaánt,⁹ amelyben a csúcsra érve, elnyugodhat végül az a hosszú teleologikus folyamat, amelynek betetőzését – eldönthetetlen, hogy apokaliptikus vagy teremtményi funkcióban – éppen a két személy misztikus egyesülésének köszönheti a világ.¹⁰

*

Arany és Petőfi kultikus összetartozásának irodalomtörténeti hagyománya már Gyulai Pál Arany fölött mondott emlékbeszédében is jócskán ott munkál: „De bár a sors oly korán elválasztotta őket egymástól, a magyar nemzet emlékezete örökre összefűzi költői alakjokat, mint egy kor ikerszületteit, egymás kiegészítőit. [...] Arany ifjúságát a Petőfi pótolja, a Petőfi férfikorát az Aranyé.”¹¹ Titokzatos kapcsolatuknak azonban nem csupán történeti, hanem bizony misztikus vonatkozásai is vannak: „És éppen azon nap reggelén lett rosszabbul [ti. Arany], s egy hét múlva éppen azon déli órában halt meg, melyben barátja ércszobra fölemelkedett a Duna partján.” Gyulai itt arra a látens viszonyra utal, amely szerint Arany Petőfi halála után az ő emlékének és művének apostolaként munkálkodik, ám az ércszobor felállításával (amely Petőfinek a nemzet emlékezetébe/

⁷ Margócsy István: A magyar irodalom kultikus megközelítései. ItK, 1991. 218–319. Dávidházi Péter: „Isten másodszülette”. A magyarországi Shakespeare-kultuszról. Bp., 1989.

⁸ Cicero a barátságról írott dialógusában a barátság lényegét abban látja, hogy „...a barátságnak éppen az a jelentősége, hogy több lélekből szinte egy lesz...”. Cicero: Laelius vagy a barátságról. In: Cicero Válogatott művei. Bp., 1987. Ford.: Maróti Egon. 413.

⁹ Horváth János: A nemzeti klasszicizmusunk irodalmi ízlése. In: Horváth János: Tanulmányok. Bp., 1956.

¹⁰ Az Arany-recepcióról ld. Szegedy-Maszák Mihály: Arany életművének változó megítéléséről. ItK 1981/5–6. 561–581.

¹¹ Gyulai Pál: Arany János. (Emlékbeszéd 1883. október 28-án.) In: Gyulai Pál Válogatott művei. Bp., 1956. S.a.r. Hermann István. 33.

életébe való dicsőséges és örökidőkre eldöntött visszatérésének szimbóluma: „*A szellemnek ott kell lakni a szoborban, melyet az igazságosztó utókor nevének megörökítésére emelt. / Ez a szobor lát, érez és gondolkodik.*”¹²) feleslegessé válik további munkálkodása, végéhez ért küldetése. (Az örök zsidó elnyugodhat immár.) Egyébiránt ez a mozzanat is elő van írva már Petőfi Aranyhoz írott első episztolájában, amelyben az ünnepezt költő művének folytatására szólítja fel a szalontai jegyzőt: „*Mit én nem egészen dicstelenül kezdék, / Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!*” A magyar nemzeti klasszicizmus fogalmának megalkotásakor Horváth János maga is ennek a folytatásnak/folytathatóságnak a fényében tekintett Petőfi költészetére, úgy mint a nemzeti klasszicizmus kialakulásának forradalmi magvára; Aranynak pedig éppen e forradalmi változás nyugodt konzolidálójának, a nemzeti klasszicizmus kiteljesítőjének szerepét szánta.¹³ Nagy tanulmányában viszont e szoros kapcsolat a két életmű között óhatatlanul függőségi viszonyt tetelezt, és végső soron Arany munkásságának rovására, annak a származtatott voltára mutat rá, többször is megemlítve, hogy Arany csak Petőfi úttörő munkája nyomán, sőt erős személyes hatására hozhatta létre életművét. Vagy ahogyan ezt Németh G. Béla is mondja külföldieknek írt könyvében: „*Petőfi költészete nélkül a Toldi, amely Aranyt Petőfi legjobb barátjává és leghűbb szövetségesevé tette, nem született volna meg.*”¹⁴

A recepció (nyilván Gyulainak, a kultusz alapítójának nyomdokain)¹⁵ a kettejük egyéniségének ellentétező értelmezése során (*exaltált-nyugodt, extrovertált-introvertált, cselekvő-passzív, szangvinikus-melankolikus, természetes-reflexív, lírikus-epikus* stb.) gondosan ügyel arra, hogy az ellentétek mindig isteni Eggyé egészítsék ki egymást. Riedl Frigyes, aki mindkettejüknek szentelt egy-egy monográfiát, a két költőt archetípusként szemléli és szemlélteti, nyilvánvalóan a magyar nemzeti karakter ellentmondásos, rapszodikus jellegét mutatva fel kettejük egymást kiegészítő jellemében.¹⁶ Az irodalmi archetípusokat létrehozó ellentétozás és egység költői magatartásokat és a schilleri értelemben vett típusokat¹⁷ ír körül, ennyiben pedig igen jól használható az irodalomrendszerben betöltött/betölthető szerep(ek) meghatározására, vagyis a folytat-

¹² Jókai Mór: Beszéd Petőfi szobránál. (1882). In: Margócsy István (szerk.): Jöjjön el a te országod. (Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból). Bp., 1988. 19.

¹³ A „teremtő” és az „alkotó” fogalmaira alapozódó tipológia már Vajda János 1857-es Aranyról szóló tanulmányában is felfedezhető: „Nem csalódunk talán, ha a különbséget közötté és más nagy költők között azzal fejezzük ki, ami teremtő és az alkotó szavak értelmében van. [...] Például Petőfi, Byron inkább teremtő erő - Arany inkább alkotó.” Vajda János: Arany Jánosról. In: Vajda János válogatott művei. Bp., 1988. Vál.: Németh G. Béla. 941-942.

¹⁴ Németh G. Béla: Türelmetlen és késlekedő félszázad. A romantika után. Bp., 1971. 64.

¹⁵ Vö.: „...jellemök ép úgy kiegészítette egymást, mint költészetök, melyben Gyulai szép mondasaként Arany ifjúságát Petőfi költészete pótolja s Petőfi hiányzó férfikorának költészetét az Aranyéban lelhetjük föl.” Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Bp., 1896. 145.

¹⁶ Ld.: Riedl Frigyes: Arany János. (1898) Bp., 1920. 62. Ahol Arany jellemének bemutatása során ellentétozza Petőfiével. Vagy: nyilván arra a kijelentésre, miszerint „Arany epikusnak született” (57), a Petőfi-monográfiájának azon tétele rimel, amely szerint „Petőfi lírikusnak született, valódi lyrai természet”. (Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Bp., 1923. 86.) Összefoglalóan pedig: „az epikus Arany határozott ellentéte a lényegében lírikus Petőfinek. Aranyt az események mint multat érdeklik; Petőfit, mint a jelen és jövő válságai.” Riedl, 1920. 57.

¹⁷ „Petőfinek magától értetődő volt az alkotás, öröm; schilleri értelemben: naiv költő. Aranyt keserves munka, kötelesség, fejtűgás; ő szentimentálisnak kényszerült lenni.” Németh G. 1971. 65.

ható és az elkerülendő hagyomány felmutatására. Ebben a szellemben használta Babits a Petőfi–Arany szembeállítást¹⁸ Ady irányától való elzárkózásra és saját költői önmeghatározására, s ebben az értelemben lesz nála „*Arany a beteges, abnormis zseni és Petőfi az egészséges nyárspolgár*”.¹⁹

Kettejük személyének isteni egésszé gyúrása (a kritika mint Demiurgosz-szerep is érdemelne néhány szót) végső soron természetesen a nemzeti költészet szentségének fényében nyeri el értelmét, hiszen Bessenyei György szép szavával: „*magyarul, amint szokták mondani, profánus írók nem is voltak.*”

*

Ugyanakkor Arany anagrammájának kettőssége, másként csonka (szent) háromsága, nem csupán a két személy egységére, hanem a harmadik személy szemet sértő hiányára is felhívja a figyelmet. Persze akadt kísérlet, valószínűsíthetően a kultikus retorika kényszerítő erejével a háttérben, valamiféle háromság megkreálására már a korban is, amely aztán elsőként az un. népies triumvirátus (Petőfi, Arany, Tompa) megszerveződésében realizálódhatott.

Petőfi Aranyhoz írott második (1847. február 23.) levelében már beszél a népies irodalom triumvirátusáról: „*Általában: Arany, Petőfi, Tompa, isten krisztus ugye szép triumvirátus...*” Ennek a triumvirátusnak a nép felemelésére vonatkozó jóslatát írja Arany 1847. május 27-i levelében Petőfinek: „*majd Petőfi, meg Tompa, meg talán saját kicsinségem is fogunk írni [ti. ugyebár a népnek]*”. Tompa Mihály maga is „tud” az ő hármasságuk fontosságáról, vagyis elfogadja a neki felkínált lehetséges szerepet, legalábbis ezt bizonyítja Aranyhoz írt 1847. június 14-i levele: „*Pesten karóltva sétálgatván Sándorral: egyikünk szólt: tudod-e te ki hiányzik közülünk? a másik felelt: Arany Jancsi! és igazunk volt; hiányzottál közülünk épen úgy, mint én közületek most, midőn együtt valátok; és ha csak mindhármán együtt nem leszünk: hiányos lesz (!) a társaság. Szeressük egymást édes barátaim!*” A hármasság létrehívása – itt csupán egyelőre a római triumvirátus értelmében – tehát Petőfi határozott szándéka lehetett, amely aztán az irányító szerep magától értetődő kisajátításával járt (Arany Tompát Petőfin keresztül ismerte meg, sőt Tompának szóló első levelét Petőfivel együtt írta, amikor az nála járt 1847. június 6–8 között, ráadásul Petőfi életében Arany nem is találkozott személyesen Tompával), amelyet kezdetben mind Arany, mind Tompa elfogadott, sőt lelkesen üdvözölt.

A népies triumvirátus szerveződése rövidesen a szinkron irodalmi közéletben is elhíresül, amint arról pl. Szász Károly Aranyhoz írott episztolája tanúskodik (1847. szept. 2. előtt): „*Te vagy és Petőfi s az a tiszteletes, / (Kitaláltad ugy é, hogy Tompáról szóllok?) / Kik leültök olykor a nép tűzhelyére / S előtte a multból egy regét daloltok!*” E triumvirátus feladata vélhetőleg – Petőfi harcosságát ismerve – leginkább politikai/irodalompolitikai színezetű, ahogyan azt a triumvirek antik hagyománya is előírja, vagyis egyáltalán nem tűnik véletlennek a hármasság antik (és nem a szokványosabb keresztény) metaforájának használata: „*Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebel-*

¹⁸ „Íme az örök kontroverzia Petőfi vagy Arany elsőbbségéről [...] az egyetlen esztétikai probléma, mely a magyar közönség legszélesebb rétegeibe beszivárgott.” Babits Mihály: Petőfi és Arany. (1910). In: Babits Mihály: Esszék, tanulmányok. I. Bp., 1978. 160.

¹⁹ Babits 1978. 192.

nek, ki megsokalta már látni, mint mártírkodnak milliók..." (Petőfi Aranyinak 1847. február 4.) A triumvirátus politikai célkitűzéseit tartja szem előtt Arany is (akire ez a politikus/forradalmár hév nem igen jellemző egyébiránt) a már idézett 1847. május 27-i levelében: „azon egynéhány politikai nulla, azon még fejtelten zero, melyekhez nem több csak egy vonás: I. (mi pl. kardvonás is lehet) kívántatik hogy politikai milliókká emeltessek, ez a számtalan nagy szám, mondom, magáénak, szívveréből szakadottnak vall. [ti. amit Tompa, Petőfi és Arany írni fognak ld. fentebb!]"

A népköltési triumvirátus tehát a népköltészetet politikai-civilizatorikus aspektusában szemléli, aminek az antik metafora tökéletesen megfelel(ne) ugyan, ez az irodalompolitikai értelmezés azonban semmiképpen sem meríti ki a népköltészet fogalmának és mítoszának teljességét, így csírájában már a kezdeteknél ott lappang a metafora elégtelenségéből fakadó korrekció lehetősége és szüksége. Arany már a fogalom születésekor figyelmeztet a triumvirátus metaforájának továbbgondolásából fakadó lehetséges problémákra, 1847. február 28-án, Petőfinek írott válaszában: „Hm, ez a triumvirátus! ... De tudod-e hogy ama rómaiak egyike mindig gyarlóbb volt s vagy idő előtt elbukott, vagy a többinek játékszerévé lön? Ti már nem lehettek a gyarló: adja isten én se legyek.” Mintha csak a metafora kibontása és következetes alkalmazása előrevetítette volna a triumvirátus, későbbiekben valóban megtörtént bomlásának folyamatát.

Vahot Imrével és lapjával már korábban szakító Petőfi a népies költőket a Jókay [sic!] szerkesztette *Életképeknél* szerette volna egyesíteni (levele Aranyhoz 1847. augusztus 17-én), s az ekkor már Bején lelkészkedő Tompát is megpróbálta rábírní, hogy hagyja ott a Divatlapot és kizárólagosan Jókaynak dolgozzon. Tompa azonban, anyagi okokra hivatkozva, erre nem hajlandó, aminek következtében Petőfi végzetesen megorrolt rá: „Csak látom én, hogy szar a világ tök a tromf. Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghűlök...” „Kutya seggibe való frater, a ki csak haszonért áll a szent zászlóhoz. [...] hanem persze nekem hivatalomból és jószágaimból és mindenholon csak úgy dől a pénz, és magamon kívül nincs senkire gondom, csupán feleségemet és szüleimet kell eltartanom és öcsémet segítenem, így hát könnyen beszélek. Ezeket meggondolva, tökéletesen átlátom, hogy Miska barátunk nem tehet áldozatot. [ti. Tompa egyedül élt mint evangélikus lelkész.]” Kettejük egyre élesedő vitájában Aranynak a békítő-közvetítő szerep jutott: gyakran szó szerint lemásolja Petőfi vagy Tompa levelét és elküldi a másíknak, minthogy azok nem hajlandók szóba állni egymással. (Pl. Tompa írja Arany-nak: „Kérlek Petőfiről írj nekem sokat, mint van;? sokkal kevésbé vagyok minthogy ezt most, haragván reám – ő tőle kérdezzem; de sokkal jobban szeretem őt, mint sorsa iránt közönyös lehessen...” (‘47. október 28)) A levelek lemásolásával azonban Arany maga egyre fontosabb, sőt egyre inkább központi szerephez jut vitájukban, hiszen végső soron az ő keze írásával közvetítődik a veszekedés. (A levelek lemásolásának gesztusával persze Arany szó szerint is érintett a konfliktusban.) Petőfi írja neki meglehetősen rosszállón 1848 március 21-én: „Megvallom nagyon kár volt azzal fárasztanod magad, hogy más ember levelét lemásold s azt elküld. Ha azt gondold, hogy én a pletykákban gyönyörködöm, titánlag csatlakozol!” Arany 1852-ben kommentárt fűzött ehhez a levélhez, amelyben elmondja, hogy lemásolta Tompa egyik levelét Petőfinek, amelyben az pozitívan nyilatkozik róla azért, hogy összebékítse őket: „De nem értem czélt. Petőfi még zordonabb lett Tompa iránt s engem is lehord. Tompa nem tudta meg, hogy levelét olvasta Petőfi; ily eredmény után azt vele tudatni annyi lett volna, mint őt is magamra haragítani. Talán gyöngeség, a mit elkövettem de legjobb szándékból eredt...” Arany tehát maga is belátja, hogy hibát követett el, sőt végső soron elárulta Tompát, amennyiben egyoldalúan ki-

szolgáltatta Petőfinek. Petőfit, hiába minden kísérlet, nem nagyon lehetett békíteni: „Tompát pedig héjjába mentegeted, mert ha én magam ki nem tudtam őt menteni, bizony senki más nem lesz rá képes. Mindenesetre szar ember.” (Petőfi Aranyhoz '47. augusztus 29.) Petőfi a megbocsátás jogát és lehetőségét nem adja ki a kezéből, mintegy ítéletosztóként tünteti fel magát az (népies) irodalom ügyeiben. (Pontosan úgy viselkedik, mint a haragvó Krisztus, amikor kiűzi a kufárokat a szent helyről.) Így Arany tehát végső soron túllépte a csupán közvetítésre redukált szerepének hatókörét, amikor igazságosztóként próbált tündökölni: Petőfi a saját szerepének sérülését érzékelhette Arany gesztusában: ezért a letolás. Petőfi egyéniségének Barta János által elemzett hármastényezője („hatalomtudat, önértéktudat és hivatástudat”) nagyon könnyen „áthajlik az önhibára és a gőbbe, a korlátlan önérvényesítési vágyban van valami zsarnoki hajlam, a költői öntudat csábít a kritikátlan fölényre; az a messianisztikus tudat, hogy az igaz ideológia letéteményese, könnyen vakká tehet más emberek értékei iránt.”²⁰ Ez a fajta „arkangyali dinamikájú hatalomtudat”²¹, amely nem ismer megbocsátást, irányítja Petőfit a Tompa-ügyben, és ez a magatartásmód készteti lépésről-lépésre Aranyt a hátrálásra, sőt behódolásra, és végső soron Tompa „elárulására”.

A Vahot-ügy elcsendesedésével Petőfi újabb alkalmat talál Tompával való szakításra és egyben a triumvirátusból való kiszorítására, ti. a Kisfaludy Társaság pályázatát hirdetett még 1847 márciusában Szécsi Mária történetének feldolgozására, amelyen a triumvirátus mindhárom tagja dolgozni kezd. Petőfi és Tompa együtt járnak a legendás történet helyszínén (1847. július 5.), így Petőfi elejétől tudja, hogy Tompa is dolgozik a témán. Amikor megjelenik műve, mégis vetélkedésként értelmezi annak sikerét (a Szépirodalmi Szemle nagyon dicséri): „Hát Tompa Szécsi Máriaját olvastad? nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni. Isten látja lelkemet, nem irigységből beszélek nem is kárörömből ... de ő velem akart versenyezni és olyat bukott, a millyet csak a Rotschild-ház volna képes bukni [...] Meglásd, Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar minden áron futtatni, adja isten, hogy elhagyjon, de attól tartok, hogy megszakad. [most pedig az igazi ok is kiderül] Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni lapjában, a Szemle rovásomra dicsérte őt, Gömör vármegye Európa csillagának tartja...és a szegény Miska...bizony isten, sajnálom.” (Aranyhoz 1848 január 2.) Petőfi itt már nem is nagyon igyekszik racionalizálni Tompával szembeni érzelmeit, legfeljebb annyiban mérsékli nyilvánvaló féltékenységet, amennyiben azt ex-barátja kezdeményezéseként találja.

Különös módon a legfájdalmasabb számára még mindig az, hogy Vahot Tompát próbálja az ő vélt helyére állítani. Petőfi olthatatlanul gyűlöli volt szerkesztőjét, gyűlöletének az ismert történeten túl, metaforikus értelemben is megtalálhatjuk az eredőjét, (Aranyhoz) '47 március 31-én kelt levelében dühös kirohanást intéz ellene: „...nekem esik, hogy én millyen komi[s]z fráter vagyok, [...] s vádol égbekiáltó háládatlansággal, mondván ő emelt föl engemet a porból; ő tett azzá a mi vagyok, ő teremtet. (Nem mosolyogsz? nem nevelsz? nem röhögysz?)” Vahottal szembeni gyűlölete nyilvánvalóan a szellemi apafigurával való leszámolást célozza (a párbajra hívás, amit ugyan Vahot nem fogadott el, szó szerint az apa megölésének gesztusaként értelmezhető). Azonban itt nem csupán az irodalmi Oidipus-komplexus²² működéséről, hanem arról is szó van, hogy a kultikus

²⁰ Barta János: Génuszok találkozása. (Petőfi és Arany barátsága). In: Barta János: Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok. Bp., 1976. 150.

²¹ Barta, 1976. 151.

²² Ezzel kapcsolatban ld.: Dávidházi Péter: „Iszonyodnám enmagam előtt.” Holmi, 1995. 3–4. sz.

hagyomány értelmében az üdvözítő szerepét próbálgató Petőfi addig nem léphet föl teljes megváltói vértetben, amíg valaki teremtettségéről beszél(het), hiszen a keresztény Credo szerint: „született, de nem teremtmény”. A kultikus metaforarendszer sérülését kell tehát kiküszöbölni, a magát a teremtőnek mondó Vahot kiiktatásával (innen is értelmezhető, hogy Petőfi mindenképpen megpróbálja elérni, hogy barátai pl. Arany, teljesen szakítson vele, ill. lapjával). Tompa ott követte el a hibát (sőt Petőfi szempontjából: bűnt), hogy Vahotnál maradt, sőt Petőfi szerint vele próbálja ellenpontoszni, vagyis magát az ő teremtőjének mondó Vahot, egy újabb fiú kreálásán munkálkodik, persze mindhiába. Furcsa, ambivalens viszony ez, hiszen egyrészt elutasítja magától („kiröhögi”) Vahot Atya-szerepben való tetszelgését, másrészt viszont testvéri féltékenységgel szemléli a potenciális másik fiút. Ezt az ambivalenciát talán úgy lehet feloldani, hogy Vahot metaforikus szerepét nem a valódi, hanem a nevelő apa józsefi (hátlatlan) szerepére korlátozzuk, aki ugyan mellékfigurája a történetnek, de mégis fontos funkciót tölt be, amennyiben ő biztosítja a gyermek Jézus fejlődésének körülményeit. (Az kétségtelen és közzismert tény, hogy Petőfit igenis Vahot vezeti be az irodalmi életbe, neki köszönheti az ismertségét, első sikereit,²³ bár az is igaz, hogy a Pesti Divatlapban segédszerkesztői álláshoz Vörösmarty ajánlásával²⁴ jut, akit Petőfi maga nevez atyjának Üti leveleiben.)

Vahot „tévedése” tehát abban áll, hogy a „nevelő apai” státus helyett az igazi atya funkcióját igyekszik bitorolni. Innen érthető a „futtatás” sérelme, hiszen Tompa azt a szerepet „igyekszik” betölteni az irodalomban, amelyre egyedül Petőfi hivatott. Már a Vahot-ügy előtt felbukkan kettejük egyelőre csak játékos vetélkedésének, sőt a testvérgyilkosságnak a lehetősége Petőfi Aranyhoz írott ‘47. július 5-i levelében: „Harmad napja, hogy master Tompánál dégálok. Czivakodtunk, mint az istennyila; ismered az én szende, békeszerető, angyali természetemet, hanem az a kapczáskodó komisz pater Tompa mindig dühbe hoz. Holnap után megyünk Sáros-Patakra... érjünk csak a Tiszához vagy Bodrogához, majd belököm ő kelmét.” Egy későbbi összezőrdülésük alkalmával (amelyet Ferenczi Zoltán éppen a ‘47. július eleji találkozásuk idejére tesz), amikor Tompa egyszerűen kineveti Petőfi azon szerény igényét, hogy a majdani kormányban minimum hadügyminiszteri pozíciót fogadna el, Petőfi hazatérve az addig szobája falán lógó Tompa-portrét levette vagy arccal befelé fordította, amire válaszul Tompa az összes nála lévő Petőfi-levelet elégette, vagyis szimbolikusan valóban megsemmisítették egymást.

Petőfi féltékenységi vádjai Aranyt is megijesztek, azonnal és némiképpen riadtan válaszol neki, igyekszik biztosítani, hogy ő nem akart soha versenyezni vele: „A mi a te Máriádat illeti: nem hogy engem az versenyre szurkált volna, sőt, megvallom, eltávoztod után az okozta leginkább csüggedésemet hogy hátha versenyezni akarni láttatom olly művel melly mögött hátra kell maradnom. De végre erőt vettem magamon, s felgondolván, hogy én elébb terveztem Murányt, mint veled valamelly viszonyban lettem, következkézp szándékokat tudhattam volna, – hogy, bár nem tudom micsoda véletlennél fogva mindketten ugyanazon alapeszmét vettük fel, de nálam a kifejtés mégis különböző; – hogy végre nálam az irmodor sem az, mi nálad...” Arany vallomást tesz Petőfinek, mintegy tökéletesen

²³ Az 1844-es pesti „befutását” nagyrészt Vahotnak köszönheti, hiszen rajta keresztül jut be a pesti irodalmi körökbe. Erről és mindezek veszélyeiről (elbizakodottság, mennyiségi és nem minőségi „vers-termelés” stb.) v.ö.: Martinkó András: Költő, mű, környezet. (Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban). Bp., 1973.

²⁴ Vö.: Vahot Imre Emlékiratai. Bp., 1881. 231–232. Id. Hatvany Lajos: Így élt Petőfi. I. kötet. Bp., 1967. 547.

aláveti magát akaratának – mert ha tudja annak idején Petőfi szándékát, nem is fog művébel? –, ugyanakkor öntudatosan hivatkozik a különbségekre is.²⁵ Arany január végén közvetíti Tompának Petőfi neheztelését, amire Tompa 1848 febr. 7-én kelt válaszában azt írja, hogy esze ágában sincs vetélkedni Petőfivel, viszont önállóságához ragaszkodik: *„Fejébe verte valaki: hogy én futtatni akarok vele. Nem értem! én futni akarok magam, futtatni senkivel. Azonban, ha azon igyekezett, hogy mindig jobbat és tökéletesebbet akarok adni; ha azon gyönyörű dolgokhoz, miket Petőfi írt, hasonlókat igyekszem csinálni, futtatás: úgy igen is futtatok, nem csak Petőfivel, hanem mindazokkal kiknek csak egyetlen versét is szépen láttam életemben.”*

Egyre világosabb, hogy a féltékenységek nem csupán a Szécsi Mária miatt, hanem Tompa be nem hódolása, a második hely el nem fogadása miatt fogant meg Petőfiben. Petőfi furkálása végül célhoz ér abban az értelemben, hogy Tompa, aki magát előbb a népies triumvirátus oszlopos tagjának tartotta, mintegy önként kivonul – Lepidushoz hasonlóan lemond triumviri megbízatásáról – a lemondás gesztusát Aranyhoz intézi, hogy a vereségét ne kellejen beismernie Petőfi előtt, '48. március 2-i levelében: *„Hanem szóljunk a nemzeti költészetről. A zászlónak én is örömet leszek egy közlegénye, s mindazokat, melyeket szépen és okosan fejtgetél mult leveledben [...] szívesen aláírom. Azonban barátságom engem igazság szerint csak félig lehet népköltőnek mondani, átnézem például a mit öszvesen írtam, sokkal több benne mind nyelvre mind eszmére tekintve a nemnépies mint a népies...”* Tompa '48. május 11-én írja Aranyra, hogy mindenről Petőfi tehet: *„...Petőfi egyedül maga csinálta az egészet; csupán e nyomorult kutyából: Hogyan mer más is Szécsi Máriát írni, mikor ő ír. – Itt az egész. Nem commentálom a dolgot tovább, nincs hozzá elég hideg vérem. / Előjött Petőfivel is annyi a dologból, mennyi előjöhet; ügyet sem vet az egészre; azt felelte: bánom is ha le fosol, vagy Krisztusnak tartasz is e számárságokért! Úgy látszik: nem értem többé Petőfit!”* Petőfi világos, de tét nélküli választás elé állítja Tompát: vagy elfogadja elsőbbségét, sőt Christosz (felkent) voltát, vagy elutasítja, bár a szakítás véglegességéhez így sem, úgy sem férhet kétség.

A Tompa „lemondásával” kialakult duumvirátusban Petőfi vezető szerepét nem fenyegeti veszély, hiszen Arany – mint fentebb láttuk – elébe megy még a konfliktus lehetőségének is. Petőfi és Tompa közötti szakításban látszólag mindvégig a pártatlan harmadik békítő szerepét tölti be, ám az valahol mégsem lehet véletlen, hogy éppen a „futtatás” körüli vita idején 1848. február 6-án írja azt az episztoláját Petőfihez, amelyben szerepel a Jean d'Or anagramma, és amelynek kultikus értelmezése kettejük egységének és a harmadik ordító hiányának metaforájaként értelmezhető. Sőt Arany egy '48. május 23-án írott levelében Tompát hibáztatja a veszekedésért, mondván „ez [ti. a vita] kristálytisztá lelkének egy kis habja volt csak, vedd úgy, mintha baraczkot adott volna – sőt ha haragszol, te vagy a kezdő, a hibás.”, teszi mindezt annak ellenére, hogy Tompa esküdjözik, teljesen ártatlan. Erre a levélre Tompa csak két év után [!] válaszol (1850. jún. 12.), akkor is csak azért, mert Arany előzőleg írt neki egy engesztelő levelet (1850. június elején), amelyben bár belátja, hogy meghasonlottak egymással, de most békülést kér. Tompa válaszában gyengének nevezi Aranyt, amiért *„a legaljasabb bántalmat, a legembertelenebb paczkázást, mosolyogva tudat védeni azon emberben...”* Tompát még Petőfi halála sem engeszteli ki, annyira, hogy mégcsak nevét sem írja le (azon embernek, ő-nek nevezi): *„legpiszkosabb bántalmak közt is tiszteltem benne a talentumot, és sajnálom*

²⁵ „Arany igyekszik Petőfivel menni, hagyja magát vezetni-idomítani, de csak bizonyos határig.” Barta 1976. 155.

szivemből a geniet, hogy hatalmas működésében megszakasztott, ha ugyan megszakasztotta; de a csont és hús engem nem érdekel...”

Kétségtelen tehát, hogy Arany a február 6-i levél anagrammájával hallgatólagosan lemond Tomparól, aki azért még utoljára megpróbálja Petőfi hatása alól kimenteni, mintegy a maga oldalára állítani. Arany tudniillik panaszkodik neki 1848. április 22-i levelében: fél attól, hogy Petőfi megneheztelt rá, minekután el merete fogadni a Kisfaludy Társaság tagságát, amit Petőfi visszautasított, sőt azt írja: „Ahol Petőfi barátságának vége, ott irodalmi pályám is be van fejezve, érzem.” Arany kéri Tompát, hogy semmisítse meg ezt a panaszos levelet. (Valószínűleg meg is teszi, mivel a levél nem maradt fenn, csupán Tompa válaszából rekonstruálható a tartalma. A levél megsemmisítésének gesztusa – illet megelőzően nem kért senkitől – minden bizonnyal Petőfitől való „félelmének” számlájára írható, hiszen semmiféle más, racionális okot nem lehet rá találni. Tompa ugyancsak kéri Aranyt válaszlevele megsemmisítésére, amit ő viszont nem tesz meg, ebben a gesztusban viszont Tompa „elárulásának” talán öntudatlan lehetősége búvik meg.) Tompa lehordja Aranyt Petőfi-függősége miatt: „Ezt nem vártam; ezt szerettem volna nem olvasni, mert ez gyengeség; tehát istentől nyert szép tehetséged czérnára kötve, egy ember kezében van? Engedj meg, nem értelek! akkor én is letehetem a tollat, ha az írás és az ő barátsága egy.” Arany, aki teljesen rá van utalva Petőfi támogatására²⁶ tulajdonképpen megsérti – és talán Tompa ezt látja meg Arany magatartásában – a barátság kölcsönösségének (és nem a hasznosságának) cicerói elvét,²⁷ amellyel az Arany–Petőfi barátság valóban kikerül a barátság fogalmával jelölt szférából, és valahol egészen másutt keresendő valódi forrása. Arany szerepe a Tompa–Petőfi vitában tehát nem egészen korrekt, holott rosszindulattal semmiképpen sem vádolható, annál is inkább, minthogy Petőfi halála után Tompa lesz a legjobb barátja, sőt végre személyesen is találkoznak, elpártolása így csak nehezen racionalizálható.

Az irodalomtörténész, Ferenczi Zoltán Petőfi-monográfiájában részletesen foglalkozik a Petőfi–Tompá-üggyel, és szakításuk okait keresve, arra a meglátásra jut, hogy: „Tompában, mint büszke és nagyon önértetes természetben, általában hiányzott az az engedékenység, mely szükséges volt, hogy Petőfivel összeférjen. Alig ismerkedtek meg, folyton vitáztak s Tompa nagyon is törekedett önálló véleményét fönntartani...”²⁸ Ugyanő Arany és Petőfi viszonyáról (konfliktusmentességéről) éppen ellenkező szempontból nyilatkozik: „Elismerte [ti. Arany] barátja vezérségét, nézeteinek alárendelte a magáét [...] őt épen úgy magos költői eszmény vezette, mint Petőfit s a verseny köztök ki volt zárva, vagyis ma-

²⁶ „...Arany is megérzi már első reagálásában a költőtársat és küzdőtársat Petőfiben: neki, a magánosnak és bizonytalankodónak, az irodalmi „dilettánskodónak” nagyon is szüksége van nem akármilyen jóbarátra, hanem éppen olyanra, aki megérti, aki bizonyosságot és irányt tud neki adni.” „Arany az, aki Petőfi magabiztos, céltudatos, tépelődést nem ismerő alkatának bővületébe esik. Nem egyszerűen csak arról a csodálatról van szó, amelyet szükségképpen kellett éreznie iránta, hanem arról a lelki varázslatról, amely őbenne magában végbement: a barátság másfél-két éve alatt ő is kap kölcsön a fiatalabb génusz acélos erejéből.” Barta 1976. 155, 159.

²⁷ „Mert nem annyira a barát segítségével szerzett haszon az, ami gyönyörűséget okoz, hanem maga a barátunk szeretete [...] S hogy mennyire nem igaz, hogy a ráutaltság tartja össze a barátságot, arra jellemző, hogy azok a legnagyobbak és legjótékonyabbak, akik hatalom, vagyis és – ami legfőbb támaszuk – erény dolgában a legkevésbé szorulnak másokra.” Cicero 1987. 399–400.

²⁸ Ferenczi, 1896. 148–149.

gasztos térre vlvé át...²⁹ Barta János szerint Aranynak szüksége volt Petőfi erős vezető szerepére, „aki bizonyosságot és irányt tud neki adni.”³⁰ Ferenczi Aranyt ad absurdum ugyanúgy gyengeséggel vádolja, mint Tompa – persze magunk közt szólva némi joggal –, viszont egyben fel is menti ezek alól a vádak alól, minthogy valami nehezen racionalizálható „magasztos térbe” transzponálja viszonyukat, ahol nem a profán világ kicsinyes szabályai szerint kell megítélni a cselekedeteket. Ferenczi Tompát kizárja ebből a szakrális régióból, amit már Petőfi fent idézett levélrészlete is megjósolni látszik, amikor arról ír, hogy Tompa nem akar „beállni a szent zászló alá”, sőt nem tud „áldozatot” hozni.

Tompának tulajdonképpen nincs esélye, hiszen kiszorítása nem egyszerűen (vagy nem kizárólagosan) a személye elleni indulatokból fakad, hanem a triumvirátus metaforának a népköltészet szakrális funkcióját nem lefedő, így másik metafora bevezetését igénylő kényszerből eredeztethető, tehát végső soron a nyelv irracionális működésének kiszolgáltatott. Tompa kiszorítása a triumvirátusból a népköltészet spirituális funkciójának előtérbe helyezésére mutat rá, és ebből a szempontból értelmezhető, hogy Arany miért járult hozzá, bár passzív módon, és szinte öntudatlanul, Tompa kirekesztéséhez. Tompa kiszorítása részben meghatározta azt az irodalomtörténeti kánont is, amelyben Tompa csak másodlagos illetve sokadlagos³¹ szerepet tölthetett be. Petőfi kultusza oly annyira beárnyékolta Tompát, hogy a magyar nemzeti irodalmi köztudatból³² tökéletesen kitöröltetett még a neve is.³³ Kitűnően demonstrálja Tompa dekanonizálásának miértjét és folyamatát Szerb Antal megjegyzése: „Kitűnő példája az irodalmi szervezkedés fontosságának, hogy Tompa Mihály sokáig mint Petőfi és Arany egyenrangú társa élt az irodalmi tudatban, ő, csak azért, mert Petőfi egy ideig egyenrangúnak tekintette [Kiem. M. R.] és hirdette, hogy Arany és Tompa képviselik az igazi népköltészetet. A barátság egyébként nem tartott soká, Petőfi sokkal hevesebb és Tompa sokkal gyanakvóbb természet volt, semhogy szövetségük tartós lehetett volna, hiába békítgetett a bölcs, higgadt Arany János. És azóta az irodalmi tudatban is leszállt Tompa triumvirati méltóságáról – ez a triumvirátusok törvénye, hogy az egyik a három közül jelentéktelen.”³⁴

✱

A népiesség mint új költészeti hitvallás a nép politikai emelésén túl (Habermas terminusával: az irodalmi, majd a politikai nyilvánosság kiszélesítése) spirituális/szakrális funkciót is betölt. Petőfi Aranyhoz írott első versében hitet téve e spirituális cél mel-

²⁹ Ferenczi, 1896. 145.

³⁰ Barta, 1976. 155.

³¹ Pl. Szerb Antal a Magyar irodalom története c. munkájában Tomparól csupán a Petőfi körül c. fejezetben ír. Szerb Antal: Magyar irodalom története. (1934) Hetedik kiadás. Bp., [é. n.] 393–395.

³² Ezzel kapcsolatban, és Tompa részleges rehabilitálásáról vö. Szili József: Hogy tempóz Tompa? (Irodalomtopológiai Tompalógia). It, 1995/4. „Az én rehabilitálói gesztusaim szintén részlegek: nem lehet Tompából nagy 'hibátlan' költőt faragni. Sőtér egy helyen úgy jellemzi a másodvonalat, mint aminek az az értelme, hogy megmutassa a legnagyobbak hatását az irodalmi életben. Én úgy látom, a másodvonalnál megtalálhatunk olyan ki nem játszott adukat, melyekből az élvonal kimaradt az 'osztásnál'.” 557.

³³ A manapság használatos Mohácsy Károly-féle gimnáziumi tankönyvben még a neve sincs megemlítve. Tompa költészetének leértékelése tehát nem lehet „esztétikai jellegű”, minthogy esély sincs az olvasására.

³⁴ Szerb, i. m. 394–395.

lett, a dolog természetéből adódóan szükségszerűen kultikus nyelvet használ: „S ez az igaz költő, ki a nép ajkára / Hullatja keblének mennyei mannáját.” (1847. február 4.) A népköltészet terminológiája – örököve a romantikus és egyáltalán a nemzeti költészethez kapcsolódó nyelvhasználatot – erőteljesen szakrális; többnyire a Szentírásra referáló retorikáját legyen elegendő itt egy elméleti munkából, Erdélyi János 1842-es Népköltészetéről c. székfoglalójából vett, egy amúgy sokat idézett passzussal demonstrálni: „Tehát tanulni kell a népet, az életet, beállni a tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné a Jordánban, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.”³⁵ Az efféle nyelvhasználat azután hol önkéntelenül, hol pedig tudatos, sőt látványos igyekezettel teremti meg a különféle metaforikus szerepeket, sőt rituális aktusokat.

Petőfi már idézett (1847. augusztus 17-i) levelében Tompát azzal vádolja, hogy csak haszonért hajlandó beállni a népiesség szent zászlaja alá, ami „minden bitangtól kitelik”, vagyis Tompa nem elhivatott, nem lobog benne a szent láng, hiányzik belőle a felkentesség stb., amit Petőfi úgy fogalmaz (az adott helyen anyagi problémákra hivatkozva): „...Miska barátunk nem tehet áldozatot.” Petőfi indoklása tehát Tompát alkalmatlannak nyilvánítja a megszentelődésre, a szent küldetés végrehajtására; úgy tűnik, mintha csak addig lett volna rá szükség, amíg triumvirként a népiesség politikai harcát segítette diadalra vinni, a győzelem után azonban fölösleges harmadikká válik. Node a szent harc metaforikája ugyancsak háromságot kíván a hagyomány szerint – hiszen a mannát hullató költő szerepe az Istenével ekvivalens, aki – bár a manna története ószövetségi – a 325-ös niceai zsinat óta ugyebár háromságként artikulálódik, látszólag tehát a létrejött duumvirátus még alkalmatlanabb a szakrális jelleg jelölésére.

Viszont: az inkriminált anagramma, az egy névben megbúvó két személy kultikus értelmezhetősége, illetve a háromság kettősségre való redukálásának szüksége a János evangélium már idézett passzusának fényében válik legitimálhatóvá, illetve érthetővé. Ebben a passzusban Jézus az Atyához fűződő viszonyáról, illetve a Szent Lélek elkül-déséről beszél. Jézus itt ígéri meg a Szentlelket, aki az Ő távozása után, mint másik, újabb Pártfogó érkezik az Atyától: vagyis Jézus mindvégig hangsúlyozza, hogy egy-azon időben nincsenek jelen mindketten, a Szentlélek Krisztus helyettesítőjeként, mintegy az itt maradtak vigasztalására és az Igazság megismertetésére szolgál. A Szent Lelket a modern református fordításban Pártfogó (görögül Parakletosz), de a régi Károli-fordításban és a modern katolikusban is a Vigasztaló metaforával illeti Jézus: „Ha szerettek engem, tartsátok meg az én parancsolataimat, én pedig kérem fogom az Atyát, és másik Pártfogót ad nektek, hogy veletek legyen mindörökké: az igazság Lelké, akit a világ nem kaphat meg, mert nem látja őt, nem is ismeri; ti azonban ismeritek őt, mert nálátok lakik, sőt bennetek lesz.” (János 14, 15–18.)

Petőfi is használja a vigasztalás fogalmát, és gyakorlatilag azonosítja a költő kebléből hulló mennyei mannával, vagyis a népek szóló költészettel: „Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más, / Enyhítsuk mi költők, daloljunk számára, / Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás.” A vigasztalás és költészet azonosítása Arany 1853-as *A vigasztaló* című versében egyértelmű, de előbb Szász Károly Aranyhoz írott episztolájában Aranyt (Petőfistül, Tompástul) mint népköltőt nevezi vigasztalónak: „Te a nép barátja és vigasztalása! / Te, – ti törültök le egy könyvet szeméből, / Ha lelkére jó a bűnnek sujtólása! // Oh vigasztaljátok, mondjátok meséket / Szébb arany-időnek eltűnt hajnaláról!”

³⁵ Erdélyi János: Népköltészetéről. In: Erdélyi János: Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások. S.a.r. T. Erdélyi Ilona. Bp., 1991. 109.

A háromság tehát Tompa nélkül is teljes, hiszen a (nép)költészet maga tölti be a harmadik személy szerepét, annak a személynek a szerepét, aki a Fiú megváltó halála után is pártfogóul marad. A magyar irodalmi hagyomány költőszerepei között nem ismeretlen a paraklétszi, közbenjáró szerep, amelyet ugyan a beszélő-költő vonatkozásában értelmez Dávidházi Péter Kölcssey Hymnusza kapcsán,³⁶ ám a fogalom kitágítható a költészetre magára is, mint azt a fenti példák is alátámasztják. Arany 1879-ben írott *Harminc év múlva* c. versében hitet tesz az eltűnt Petőfi életművének az idővel dacoló életképességéről, vagyis az eltűnt költőt helyettesítő, vigasztalói feladatáról: „*De így is, az évek haladó terhével, / Mely minket elaggít, te gyarapulsz névvel, / Amit adál, abból semmi sincs elveszve: / Firól-fira szállsz te, mint eszme.*”

Összefoglalóan tehát megállapítható, hogy a triumvirátus bomlása a népiesség (irodalom)politikai küldetése helyett a szakrális-spirituális feladatát készíti elő, amely pedig egy új – részleteiben már megelőlegezett – metaforarendszert kíván, amely a Szentháromság szerepeinek felosztását hozza játékba.

✱

Petőfi és Arany levelezésének kultikus nyelvezete nyilvánvalóan az Atya és a Fiú dualitására épül. Minthogy a kultikus hagyományban „*Elvétve fordul elő, hogy az Atyával azonosítják [ti. Petőfit], annál többször a Fiúval, akár közvetlenül megnevezve, akár név nélkül utalva rá*”³⁷, nem meglepő, hogy az éppen harminc éves – tehát krisztusi korba érő, így bizonyosan nem kevés frusztrációt elfojtó – Arany is legtöbbször Krisztussal³⁸ azonosítja Petőfit: „Miután pedig e kérdésre magam illy formán feleltem: 'ah nem! Petőfi nem szokott tréfálni az illy dolgokban, s kivált ha komolyan ír, akkor hinni lehet neki, mint a Krisztusnak...'” (Arany Petőfinek 1848. április 22.) A másik oldalon viszont szent kettősükben – leginkább a maradékelv alapján – Aranyra jutott az Atya szerepe,³⁹ amely csak lépésről lépésre kristályosodik ki levelezésük menetében.

A megismerkedésük idején még nőtlen Petőfi többször is utal Arany apa, illetve családfő szerepére: „*Ezért nem is házasodom, mert megeshetik, hogy a mit nem akarnék, özvegyet és árvákat hagynék magam után. Nem házasodom, barátom, pedig hejh be képzelem, milyen szép lehet az a házaselet, milyen boldog lehetsz te benne!*” (‘47. február 23.) Petőfi már harmadik levelében kitér a házasodás kérdésére, és a zseni, a vátesz, nagyobb célokra hivatott kiválasztott szempontjából látszik lemondani, az egyébiránt irigyelt házasságról, ugyanakkor minthogy hangsúlyozza Arany családfő feladatát, hallgatólágoosan kizárja őt a magányos üstökösként gyorsan eléggő, alkotó génusz szerepköréből, illetve érzékelteti a lehetséges szerepmegosztás határait kettejük viszonyában. Arany jobb híján a felvállalt családfő szerepet, helyenként mintegy védekezésül, vagy magamentségül tartja maga elé, mint pl. az 1847. április 17-i szalontai tűzvészről szóló beszámolójában: „*Olly jól esett ezeket neked megírnom; panaszul részemről, megnyugtató*

³⁶ Dávidházi Péter: A Hymnus paraklétszi szerephagyománya. *Alföld*, 1996/12. 66–81.

³⁷ Dávidházi Péter: A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében. *Irk.* 1991. 347.

³⁸ A Krisztussal való azonosítás lehetőségében talán benne rejlik az az „elfelejtődött” tudás, hogy a christos szó nem csupán Jézus személyét, hanem szerepkört is jelöl.

³⁹ Barta János már idézett tanulmányában észreveszi a levelekben megnyilvánuló „atyi szerep” lehetőségét: „...a baráti érzés túlcsoordul önmagán, rokonias, családias bélyeget kap. Az apának fia iránti érzésében a védő, óvó, dajkálógató, menteni és kímélni akaró tendencia a specifikum.” Barta 1976. 162.

a tiedről. Meglehet, hogy te, mint családtalan, nem érzed eléggé ilyl vésznek rettenetességét: de képzelni mindenesetre tudod [...] Máskor talán az irodalom is eszembe jut, most csak az ember írja e levelet, ki téged, úgy is minst ejmbert és barátot, igen szeret..." ('47. április 21.) Árulkodóak Arany szavai, amikor arról beszél, hogy most csak emberként tud szólni: azaz nem az irodalom felkentjeként, annak szentséges nevében. Némiképpen az apaszerep profán felhangot kap, amint azt Arany '47. május 27-i levele is tanúsítja, amelyben Petőfi egy versének célzásait önmagára értve korával, illetve apaságával védekezik: „...te papírt veszesz és írsz a türelemről (tulajdonképp a türelem ellen) mellyben bennünket becsületes, szorgalmas, rendszerető embereket per birka et számár traktálsz. Bizony szép! illik így tenni bátyáddal! hiszen te még csak 24 éves vagy s én már har...! har...! uram Jézusz segélj kimondanom! harmincz! Végeztet és utóljára [...] irok az april 17diki tűzvészről, megírom a küszdést, mellyben valék, az aggodalmat perczről perczre...te fogadat piszkálsz a kényelmes Pillwaxban biztos fedél alatt s rám kiáltasz: 'Ha férfi vagy légy férfi' Jó, jó: házassodj meg csak!” Arany inkább kedélyeskedő, mint rosszálló hangú levele arról tanúskodik, hogy bizony felvállalja – persze Petőfi nimbusának fényében – az átlagember, a nem művészember pozícióját, amely tulajdonképpen Petőfi (ön)mítoszában való behódolást jelent. Arany tehát az alkotó vátesz zseni, a lángoló keblű Petőfi 'üstökös' Sándor mellett ellenpontként, amolyan biztos referenciaként⁴⁰ funkcionál már barátságuk kezdetén is. A későbbiekben sokszor panaszlik a „lenni közönséges emberré” jegyében életének profán minden magasztostól mentes jellegére, amelyben még az íráshoz is úgy kell lopnia az időt: pl. 1848. január 7. Petőfinek: „Napjaimat kénytelen vagyok a hivatalnak, estémet családodnak szentelni, s így csak reggelenként van egy fél óráim. [ti. a Toldi estéjének írására]” Az első levelében írja „Parlagi muzsám, mint együgyű porleány elpirul a dicséreten s összefüggéstelen szavakat rebeg”, vagy ugyanitt később „Hogyan érdekelhetnék Önt az én hétköznapijaim?”, ennek a szerénykedő formulának a kissé ironikus változatával él a '47. május 27-i levélben: „milly szeles vagy, milly gyermekesen viseled magadat dicsően kivitt fénykörödben, mint nem tekintesz le büszkén Parnasszod légzetes (luftig) tetejéről az alant négykézláb mászókra etc.” Bár Petőfi '47. június 28-i levelében felkínálja neki mintegy engesztelésül és válaszul a fent idézett levélre a Megváltó-szerepet (valószínűleg a tűzvész során tanúsított magatartására gondolva): „A te lelked Krisztus lelke volt. Elég erről ennyi:”, ám tekinthető ez próbatételnek, kísértésnek is: azt puhatolandó, hogy Arany mennyiben vágyakozik a nyilvánvalóan Petőfi által kisajátított Krisztus-szerepre. Arany kiállja a próbát, ti. hibának nyilvánítja Petőfi rá alkalmazott metaforáját, némileg a kultikus nyelv elégtelenségét érzékeltetve: „Ugy akartam kezdeni leveletem hogy: 'Isteni Sányikám!' stb. de azon felül hogy még ez is nyomorult kifejezése leendett volna irántadi érzésemnek, még azon hibába is estem volna, mibe estél te, beszélvén Krisztus lelkéről etcet.” Arany válasza, amely elsőre értelmezhető a profanizációtól, szentségtöréstől (Az Úr nevét a szádra hiába ne vedd!) való visszariadásként is (bár ez azért sem valószínű, minthogy mind előbb mind később alkalmaz hasonló metaforákat), de leginkább a Megváltói szerepköréről Petőfi javára történő lemondás gesztusa olvasható ki belőle. Idézett levelének folytatásában csodatévő hatást tulajdonít Petőfi levelének, ti. arról beszél, hogy megbetegedett, de „Éppen elszenderedtem volt s álmomban veled csevegtem; egyszer nyilik szobám ajtaja s hozzák leveledet. Talán épen az gyógyított meg. Már

⁴⁰ Érdekes Petőfi állandó bolyongásait és Arany biztos helyben maradását összevetni metaforikus értelemben is.

most kutya bajom sincs." Arany már második levelében is egyértelműen kultikus hangnemet üt meg, amikor előbb Tompa költészetét dicséri, majd Petőfit: *„...kedvenczem ő, mert költ: lelket ír nem cifra szöveget. S ez az, a miben te az én bálványom vagy... azaz voltál míg még csak imádtalak...most többem vagy, mert most szeretlek is nagyon, igen nagyon.*" Ugyanebben a levelében beszél arról, hogy gyermekei is szeretnék látni a Kukoricza Jancsi szerzőjét, majd hibátlan imaformulába vált át: *„Dicsérnek téged »még a csecsszópók is« mondja a VIII-dik zsoltár.*" A VIII. zsoltár szövege is aláhúzza Arany saját kicsiségének és Petőfi mindenek fölé emelésének retorikáját, amely már az első levelében is ennek a zsoltárnak az allúziójaként jelentkezett: *„Ha látom az eget, kezéd alkotását, / a holdat és a csillagokat, amelyeket ráhelyeztél, micsoda a balandó – mondom, hogy törődsz vele..."* (VIII. Zsoltár 4–6.)

Az talán már eddig is kiviláglott, hogy Arany kezdettől fogva elfogadja Petőfi Megváltó szerepkörét önmaga másodlagosságának teljes tudatában. Erre a másodlagosságra enged következtetni az anagramma maga is, hiszen benne Arany neve csak írásként, azaz a nyugati hagyományban „mindig csak származtatott, esetleges, részleges, külsőleges" lehet. Továbbá Petőfi kimondott keresztnéve a kiejtésben tökéletesen meg is semmisíti a Jean d'Or alakot, vagyis – a már eredetileg is hibás palimpszeszt hasonlattal – a hang leégeti a betűt a papírról, mintegy beteljesítve Petőfi első levelének óva intését: *„Ha hozzád ér lelkem s meg talál égetni: / Nem tehetek róla...te gyújtottad úgy fel!"* Petőfiktől való teljes irodalmi függőségét már a Tompának írt levél kapcsán felemlítettem, de magánszemélyként is teljesen aláveti magát Petőfi kénye-kedvének, legalább erről árulkodik Petőfi Sándornénak írt 1849. jan. 26-i levele, amelyben arról panaszkodik, hogy Sándor „meghült" irányában, hiszen nem válaszolt neki: *„Ám legyen. Ő szötte a viszonyt, ő eltepheti. De csalódik, ha azt hiszi, hogy e bánása által engem nyakáról lerázhat, ha azt hiszi, hogy ha barátomnak neveznem nem szabad, kitörli belőlem a szeretetet, melylyel rajta az ábrándozásig csüggök."*

Arany – miután véglegesen tisztázódik, hogy ő semmiképpen sem venné magára a Krisztus-szerepet – egyre erőteljesebben azonosítja magát az Atyával. 1847. jún. 25-i levelében, amelyben megtörténik a Krisztus-szerep visszautasítása, és a Petőfivel kapcsolatos csodás jelek emlegetése, megtéti mindezt az oltáriszentség-allúzióval (jobban mondva, kálvinista lévén, az úrvacsorára való rájátszással): *„Nincs egy kedves falatunk, melyet megennénk neved említése nélkül. Ha most itt volna Petőfi!"* Egy mondatattal alább pedig fiává szeretné fogadni: *„Beh szeretnék fogadni: »Beh szeretnék, ha a mi fiunk volnánk! Ha hozzánk járnánk legalább – vacatióra!"* A fiúvá fogadás felajánlását más alkalommal is megismétli: 1847. augusztus 5-én írt levelében aggodalmaskodik, hogy miért nem jelentkezik, *„Ugy képzellek, mintha beteg fiam volnánk, s válságos (kritikus) napjaidat számlálnám, élet vagy halál percét várva."* Az apa szerep nyilvánul meg a megáldás gesztusában is: *„Ha becsülettel eljársz a rád bizottakban, még több áldásra is számolhatsz tőlem."* Az áldás formula, amit persze tekinthetünk baráti áldásnak is, bár annak kissé túlzás, mindig is az apa szakrális tetteként jelentkezik: *„Megáldjon, kedves jó fiú, az atya uristen, megigazítson a fiu uristen és megszenteljen a sz. lélek uristen hogy áldott légy mennyen és földön, buzgón imádkozza szerető barátod."* Az egy család metaforikája 1849. januárjában valósággá válik, amikor Petőfi felesége és fia Szalontára menekül Aranyékhoz: *„Régen megszoktuk már egymást úgy tekinteni, mint egy családot, s a mi amienk az tiétek is egyszersmind, és viszont."* (1849. jan. 12.) De a Lelkem, fattyam! tréfásnak szánt megszólító formula sem mentes minden kultikus vonatkozástól, amennyiben a fattyú hagyományosan az apa

nélküli gyermekre vonatkozik, vagyis az egyetlen csak anyával rendelkező emberre (az Emberfiára) utal. Ráadásul a megszólítás már magában is paradox, hiszen a fattyút éppen az apja hiánya jelöli, míg a fattyam birtokos jelzős alakot vagy az anya mondhatja, ami itt most redundáns, vagy pedig Jézus Atyja nevezheti így Fiát, egyszerre érvényesítve a földi-emberi és az égi-isteni nézőpontot.

A felvállalt Atya szerepe egyrészt kényszeredettnek, Petőfi erős befolyása alatt állónak tűnhet Arany nézőpontjából, másrészt viszont – ha következetesen végiggondoljuk az eddig használt kultikus metaforarendszert – kiderülhet, hogy korántsem csupán kényszerpálya. Már az anagramma értelmezése körül sincs egészen rendben minden, hiszen ugyan a kiejtés során csupán a Zsándor név artikulálódik, ám írásban kizárólag a Jean d'Or alak dominál. Bár az írás mint hagyományosan származtatott a hang rögzítésére szolgáló eszköz másodlagos a nyugati hagyományban, az azért minden bizonnyal elmondható Derridával, hogy ez a felfogás illúzióknak bizonyul, hiszen valójában az olvasás némasága lehetetlenné teszi a jelölő teljes kiiktatását. Arany szójátékában ráadásul a Jean d'Or alak a magyar nyelvi kontextusban értelmezhetetlen, minthogy idegen nyelvű, ami egyértelműen magára a jelölőre tereli a figyelmet, mondom a néma olvasás folyamán. (Egyébiránt éppen ezzel – az írás és a jelölők magáért való játékával/terrorjával – vádolja Saussure az anagrammát.) Mindez rávilágít az Atya metaforika nem-származtatott jellegére, és újra segítségül hívva a János evangélium már részben idézett passzusát, árnyalhatóbbá tehető Arany mindaddig egyoldalúnak gondolt Petőfi-kultusza.

Jézus ebben a versben nyilatkoztatja ki küldetésének lényegét: „*En vagyok az út, az igazság és az élet, senki sem mehet az Atyához csak énáltalam.*” (14, 6.) Majd miután Fülöp kéri, hogy mutassa meg nekik az Atyát, erre Jézus így válaszol: „*Nem hiszed, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya énbennem van? Azokat a beszédeket, amelyeket én mondok nektek, nem önmagamtól mondom: az Atya, aki énbennem lakik, énáltalam viszi véghez az ő cselekedeteit.*” (14, 10) Jézus tehát, aki a Paraklétosz, a Szentlélek melletti első archetípusa, közvetítőként vállal szerepet az emberek és az Atya viszonyában. Ugyanakkor az Atya, aki már a zsidó hagyományban is igénybe vesz közbenjárói segítséget a kiválasztott néppel történő kommunikációban, mindenképpen rá van szorulva Jézus közvetítésére (erre utalnak a fent idézett szavak, amelyek szerint csak ő általa lehet az Atyához jutni), másrészt viszont az is igaz, hogy Krisztus az Atya szavait mondja nem a sajátját.

Lefordítva mindezt az Arany Petőfi viszony kultikus nyelvére, Arany, aki önmagát, mint közönséges embert (hivatalnokot, családfőt stb.) láttatja különösen Petőfivel való kontrapozícióban, szemmel láthatólag várja a segítséget, hogy mindettől megszabadítsa valaki, azaz a messiási vértetben tündöklő Petőfi megváltsa, és ezzel mintegy költővé avassa. Az önmaga megváltását a Fiútól váró Atya képzelete későbbi *Fiamnak* c. versében is felbukkan, ahol „*Az imádkozzáál édes gyermekem*” refrén makacs ismételtetése a fiú lelki üdvéről az önmagát hitetlennek valló apa megváltás utáni vágyára helyezi a hangsúlyt. Ily módon a felvállalt atya-szerep, amely Barta szerint Aranynak fölényt biztosít a kapcsolatokban,⁴¹ ellenkezőjére fordítja a recepcióban általánossá váló viszonyt a két életmű között, hiszen a krisztusi vértben feltűnő Petőfi Aranyhoz (az Atyához) vezeti az olvasót.

⁴¹ „...az atyai-baráti óvó-dédelgető érzület révén ezen a vonalon Arany az erősebb, a fölényben levő partner – még ha ezt Petőfi nem is veszi észre.” Barta 1976. 162.

[...]

⁴² Arany János: Emlények 1-3. (1855).